

บทความรับเชิญ

การวิจัยด้านสังคมและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาศักยภาพประชาคมอาเซียน

วิรุณ ตั้งเจริญ

อดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

World Economic Forum on East Asia, 2012 การประชุมครั้งสำคัญระดับนานาชาติ ในกรุงเทพมหานคร ระหว่างวันที่ 30 พฤษภาคม - 1 มิถุนายน 2555 นับเป็นการประชุมที่สำคัญที่สุดครั้งหนึ่งในประชาคมนานาชาติ โดยมีผู้นำ ผู้บริหาร นักธุรกิจทั่วโลก เข้าร่วมการประชุม ประเด็นสำคัญของการประชุมหารือ คือ การเชื่อมโยงเครือข่าย (connectivity) ทางด้านต่างๆ ทั้งวิกฤตโลก ดุลยภาพ และธุรกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่อง “connectivity” ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ วัฒนธรรม ธุรกิจ โครงสร้างพื้นฐาน โลจิสติกส์ ที่สัมพันธ์กับความพยายามของการสร้างประชาคมอาเซียน (ASEAN community) และอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขงที่เชื่อมโยงไปถึงสาธารณรัฐประชาชนจีนด้วย (กรมเศรษฐกิจระหว่างประเทศ, 2555)

แล้วช่วงเวลาดังกล่าว ประเทศเจ้าภาพที่เชื่อมั่นว่าตนเองมีวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง ศูนย์กลางแห่งพระพุทธศาสนา “สยามเมืองยิ้ม” ประจักษ์และเปิดเผยตัวตน ทั้งความแตกต่าง สาดน้ำไม่เล็ก รัฐสภาพที่น่าอัศจรรย์ รวบรวมพลังบนท้องถนน ถ้าอิสรภาพ เสรีภาพ ความแตกต่าง ความขัดแย้ง เป็นความงดงามในความ เป็นประชาธิปไตย ช่วงเวลาดังกล่าวก็นับเป็นหน้าประวัติศาสตร์ที่เกินงามหรือ “งามหน้า” แม้

ออง ซาน ซูจี ซึ่งเป็นสัญลักษณ์การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยของพม่า ก็กลับไปโพสต์ข้อความว่า “ประเทศไทยก็เป็นเช่นนี้มาแล้วตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา” เจ็บทีเดียว

โลกที่กระจายตัว โลกที่แตกต่าง โลกที่ขัดแย้ง จากสังคมบรรพกาล มาสู่สังคมเกษตรกรรม มาสู่สังคมภายใต้อำนาจของการสื่อสาร โลกไซเบอร์ ได้ผ่านวิกฤตการณ์ที่ซับซ้อนรุนแรงมาแล้วมากมายในช่วงร้อยปี ทั้งสงครามโลกครั้งที่ 1 สงครามโลกครั้งที่ 2 สงครามลัทธิ สงครามเย็น จนโลกต้องผลักดันสันนิบาตชาติ สหประชาชาติ ผ่านมาถึงการเชื่อมโยงเครือข่าย และการสร้างชุมชนหรือประชาคม “community” บนโลกนี้ ถ้าสังคมไทยยังไม่เรียนรู้ ไม่ตระหนักถึงวิกฤตโลก วิกฤตสังคมไทย ประเทศไทยก็จะถอยหลังไปสู่การเป็นสังคมบรรพกาล ท่ามกลางสังคมโลกที่เปลี่ยนแปลงไปแล้วมากมายอย่างแน่นอน

ประชาคมอาเซียนท่ามกลางความหลากหลาย

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีประวัติศาสตร์อันซับซ้อนยาวนาน มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนา วัฒนธรรม ศิลปกรรม จากอดีตที่มีการถ่ายเทวัฒนธรรม มีอัตลักษณ์ตัวตน มีพื้นที่วัฒนธรรมที่แตกต่าง และผสมผสานเชื่อมโยงกัน ต่างไปจากพื้นที่การ

ปกครองหรือความเป็นรัฐชาติ มีสงคราม มีความขัดแย้ง มีสันติภาพ เปลี่ยนแปลงคลี่คลายไปตามหน้าประวัติศาสตร์

เมื่อกระแสโลกปรับเปลี่ยนไป พัฒนาไป เคลื่อนสังคมเปลี่ยนไป กระแสประชาธิปไตย กระแสทุนนิยมมีบทบาทครอบคลุมไปทั่วโลก สงครามเย็นสิ้นสุดลง ลัทธิคอมมิวนิสต์ล่มสลายลง สังคมนิยมผสมกับทุนนิยม ประชาธิปไตย การเติบโตขยายบทบาทของสังคมประชาธิปไตย ในคริสต์ศตวรรษที่ 21 การทำลายล้างเผด็จการ อำนาจจากเบื้องบน อำนาจที่มองไม่เห็น มาสู่พลังอำนาจของประชาชน อาหรับสปริง บูรพาภิวัตน์ ภาวะหลังสมัยใหม่นิยม กำลังท้าทายตะวันตกนิยม โลกกำลังแบน โลกกำลังเอียงมาทางตะวันออก ปรากฏการณ์ที่เป็นรูปธรรมเหล่านี้ล้วนน่าสนใจอย่างยิ่ง

เมื่อกระแสธุรกิจมีบทบาทสูงเด่น ธุรกิจจากเมืองใหญ่และธุรกิจจากชุมชน พื้นที่ธุรกิจกำลังกลืนกินพื้นที่รัฐชาติและพื้นที่วัฒนธรรม อย่างปฏิเสธไม่ได้ แนวคิดเกี่ยวกับ connectivity มีบทบาทมากขึ้น เพื่อสร้างฐานการผลิต สร้างความเข้มแข็ง สร้างอำนาจต่อรอง สร้างศักยภาพในการแข่งขัน เจตจำนงและความพยายามดังกล่าว ก่อให้เกิดประชาคมเศรษฐกิจยุโรป (Europe Economic Community : EEC) ตามมาด้วยประชาคมอาเซียน และประชาคมในทวีปอเมริกาด้วยเช่นกัน

กล่าวเฉพาะประชาคมอาเซียน หรือ **สมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้** (Association of South East Asian Nations: ASEAN) มิได้ก่อเกิดขึ้นเพียงเป้าหมายทาง

เศรษฐกิจเท่านั้น แต่ด้วย “วิสาสา ปรมา ญาติ” ความคุ้นเคยเสมือนญาติอย่างยิ่งของชาวเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ที่มีพื้นที่วัฒนธรรมเชื่อมโยงกันในเชิงวัฒนธรรมสัมพันธ์ (cultural relations) อย่างน่าสนใจมาก ด้วยรากฐานดังกล่าว ไทย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ ได้เริ่มจัดตั้ง Association of South East Asia ในปี 2504 โดยมุ่งที่จะร่วมมือกันทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ หลังจากนั้น ASEAN ได้ก่อตัวขึ้นในปี 2510 ภายใต้ปฏิญญากรุงเทพ (The Bangkok Declaration) ก่อปรด้วยสมาชิกก่อตั้ง 5 ประเทศ คือ สาธารณรัฐอินโดเนเซีย ประเทศมาเลเซีย สาธารณรัฐฟิลิปปินส์ สาธารณรัฐสิงคโปร์ และราชอาณาจักรไทย ปัจจุบันมีสมาชิกรวม 10 ประเทศ ประเทศที่เพิ่มคือ ประเทศบรูไน ดารุสซาลาม สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สหภาพพม่า และราชอาณาจักรกัมพูชา (กรมอาเซียน, 2552)

ประชาคมอาเซียนมีหลักการในเชิงยุทธศาสตร์ 3 ประการ

- ประชาคมความมั่นคงทางการเมืองอาเซียน (ASEAN Political Security Community : APSC)
- ประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน (ASEAN Socio-Cultural Community : ASCC)
- ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (ASEAN Economic Community : AEC)

ประชาคมอาเซียนต้องเอาความมั่นคงที่เชื่อมโยงกับการเมือง เรื่องของการสร้างและ

การมีสันติภาพและเสถียรภาพร่วมกันเป็นตัวตั้ง ถ้าประชาคมขาดสันติภาพ มีสงคราม มีความขัดแย้งกัน รวมทั้งในแต่ละประเทศยังทำสงครามภายในไม่เลิก เล่นไม่เลิก แล้วสันติภาพและเสถียรภาพจะเกิดขึ้นได้อย่างไร พร้อมกันนั้นสันติสุขของประชาคมจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยความเข้มแข็งทางสังคมและวัฒนธรรม สันติสุข (peacefulness) ย่อมก่อเกิดขึ้นจากคารวธรรม หรือจิตสำนึกแห่งการเคารพกันนับถือ (respectful consciousness) ยอมรับนับถือ เชื่อมมั่นในความเท่าเทียม เชื่อมมั่นในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ซึ่งกันและกัน เป็นเอกภาพท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม (cultural diversity)

ความเป็นชุมชน ความเป็นประชาคม หรือ “community” ต้องตั้งโจทย์หลักไว้ที่ความมั่นคง สังคม วัฒนธรรม สถาปนาสังคมแห่งกัลยาณมิตร ความเอื้ออาทร ความรักความผูกพัน นำเอาศาสนธรรมที่มีความหลากหลายและมีองค์แห่งคุณธรรมจริยธรรมทุกศาสนา มาเป็นหัวใจของประชาคม หาก “ประชาคม” ขาดเป้าประสงค์ รลัดตั้งกล่าว ย่อมเป่ฯประชาคมไม่ได้ และไม่ควรถือเป็นประชาคม การเป็นประชาคมอาเซียน หรือประชาคมอื่นใดก็ตาม ต้องไม่ใช่การหายใจเข้าหายใจออกเป็น AEC เป็นเศรษฐกิจ เป็นชัยชนะ และเป็นการแข่งขัน (competitiveness) เท่านั้น เศรษฐกิจต้องอยู่ภายใต้สังคมที่สันติสุข ไม่เช่นนั้นแล้ว สงครามอีกนัยยะหนึ่งจะตามมาอย่างแน่นอน

เราได้ดำเนินการพัฒนาความเป็นสังคมอาเซียนสืบต่อมายาวนานพอสมควร บาง

ประเทศเร็วบ้าง ช้าบ้าง บางประเทศมัวแต่ทะเลาะกับเพื่อนบ้าง ทะเลาะกันภายในบ้าง ก็ย่อมเป็นกรรมของประเทศชาตินั้น ๆ แล้วเราก็ประกาศการรวมกลุ่มทางด้านเศรษฐกิจ (economic integration) ในปี 2558 กล่าวเฉพาะการรวมกลุ่มทางด้านเศรษฐกิจแล้ว เป็นการก้าวข้ามสหภาพภาษีศุลกากร (custom union) ก้าวมาสู่การเป็นตลาดร่วม (common market) สร้างความเข้มแข็งร่วมกันสนับสนุนซึ่งกันและกัน เรียนรู้ซึ่งกันและกัน สร้างความพร้อมและศักยภาพที่จะเผชิญหน้ากับธุรกิจการค้าตลาดโลกต่อไป

จริงอยู่ ธุรกิจการค้าในประชาคมอาเซียนหรือประชาคมโลก ย่อมต้องการความเข้มแข็ง ต้องการศักยภาพ ต้องการเครือข่าย ตามกลไกของระบบทุนนิยม อย่างไรก็ตาม พันธมิตรแห่งกัลยาณมิตรย่อมพัฒนาทุนนิยมไปสู่ทุนนิยมจริยธรรม (ethical capitalism) มากกว่าทุนนิยมส่วนเกิน (surplus capitalism) ที่จะทำลายโลกใบนี้

ประชาคมอาเซียนมีเงื่อนไขในความร่วมมือ 6 ด้าน (กรมอาเซียน, 2555)

- การพัฒนามนุษย์
- การคุ้มครองและสวัสดิการสังคม
- สิทธิและความยุติธรรมทางสังคม
- ความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม
- การสร้างอัตลักษณ์อาเซียน
- และการลดช่องว่างในการพัฒนา

ทุกด้านล้วนเกี่ยวข้องกับการสร้างสังคมและวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ศักยภาพมนุษย์ การศึกษา พลังทาง

วัฒนธรรม คุณธรรมจริยธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสร้างอัตลักษณ์อาเซียน (ASEN identity) อัตลักษณ์บนความงดงามหลากหลาย สร้างความรู้สึกหวงแหนเป็นเจ้าของร่วมกัน การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม และการส่งเสริมการสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่ดึงมาร่วมกันอย่างสำคัญ

การสร้างอัตลักษณ์อาเซียน ASEAN IDENTITY
อัตลักษณ์บนความงดงามหลากหลาย
สร้างความรู้สึกหวงแหนเป็นเจ้าของร่วมกัน อนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม สร้างสรรค์วัฒนธรรมที่ดึงมาร่วมกัน

แผนภาพ 1 การสร้างอัตลักษณ์อาเซียน

หัวใจสำคัญสำหรับการสร้างประชาคมอาเซียน คือ **การสร้างพลังร่วมอาเซียน (ASEAN synergy)** ให้เกิดขึ้น พลังร่วมที่ต้องการความเป็นกัลยาณมิตร การศึกษาและการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งจะเป็นพลังขับเคลื่อนที่สำคัญยิ่ง คำถามที่ตามมาคือ แล้วการศึกษาไทยพร้อมแล้วหรือยัง มิใช่เพียงความพร้อมที่จะก้าวเข้าสู่การเป็นประชาคมอาเซียนเพียงเท่านั้น แต่ต้องถามว่า เราพร้อมสำหรับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกวันนี้แล้วหรือยัง เมื่อความรู้คืออำนาจ ทดแทนอำนาจแรงงานมนุษย์ อำนาจศัตรารัฐ การศึกษาได้ปรับหรือกระบวนการเรียนรู้ใหม่เพื่อสร้างสมาชิกสังคมใหม่ ที่เท่าทันสังคมใหม่ สร้างสรรค์สังคมใหม่ การเรียนรู้เพื่ออนาคตมากกว่าอดีตและปัจจุบัน สร้างสังคม

ใหม่ให้เป็นสังคมการเรียนรู้ สังคมอุดมปัญญา สังคมแห่งพลังร่วม สังคมแห่งนวัตกรรม ได้หรือยัง

ปัญหาทางการศึกษาของสังคมไทยเป็นปัญหาที่สั่งสมซับซ้อนมามากมายและยาวนาน สังคมทุกภาคส่วนต้องปรับหรือครั้งสำคัญ นักการเมือง นักการศึกษา สื่อมวลชน สังคมและครอบครัว ต้องกตัตัดกตจริงและกตให้ลึกในเรื่องนี้

เกี่ยวกับเรื่องการเคลื่อนย้ายแรงงานในประชาคมอาเซียน ซึ่งเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกับประสิทธิภาพของระบบการศึกษาโดยตรงอย่างปฏิเสธไม่ได้ การเคลื่อนย้ายแรงงานผู้เชี่ยวชาญ อาชีพหลัก 7 สาขา คือ วิศวกรรม พยาบาล สถาปัตยกรรม การสำรวจ แพทย์ ทันตแพทย์ บัญชี เรามีความพร้อมจริงหรือนอกจากศักยภาพในวิชาชีพในฐานะผู้เชี่ยวชาญที่ลุ่มลึกแล้ว เราพร้อมเรื่องภาษา พร้อมทั้งจะเป็นตัวแทนทางวัฒนธรรม บัณฑิตของเรามี disciplined mind, synthesizing mind, crediting mind, respectful mind และ ethical mind ดังที่เอ็ดเวิร์ด การ์ดเนอร์ ประมาจารย์ทางการศึกษา ตั้งคำถามไว้สำหรับผลผลิตทางการศึกษาหรือผลผลิตของมหาวิทยาลัย แล้วหรือยัง

ความเชื่อในสังคมและวัฒนธรรม

เสาหลักที่สำคัญของสังคม รวมทั้งความเป็นประชาคมอาเซียน ย่อมเป็นเสาหลักทางด้านสังคมและวัฒนธรรม หรือประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน (ASCC) ดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นเสาหลัก เป็นโจทย์สำคัญที่รัฐบาล กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงวัฒนธรรม มหาวิทยาลัย

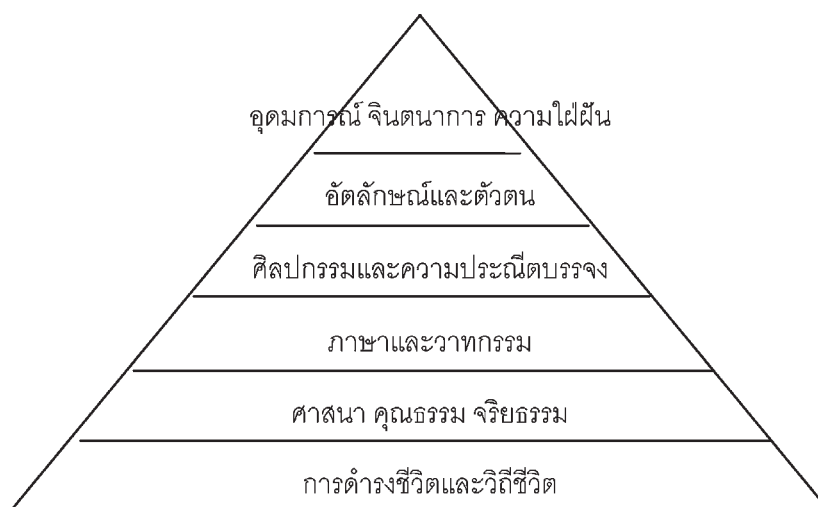

และทุกภาคส่วนของสังคม ต้องกำหนดเป็นวาระสำคัญของสังคมไทย ที่เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของประชาคมอาเซียน เราจะสร้างยุทธศาสตร์ ระบบ กลไก กระบวนการอย่างไร ปันอุดมการณ์ให้เป็นรูปธรรม เป็นความจริง กระทั่ง ทบวงกรม ข้าราชการ พนักงาน จะรอคอยและหวังพึ่งสติปัญญาอันการเมืองทั้งหมดไม่ได้ ต้องลุกขึ้นมาขับเคลื่อนเอาจริงเอาจังกับเรื่องเหล่านี้ด้วย

มหาวิทยาลัยที่มีอยู่มากมาย มีสติปัญญา และเป็นกลไกสำคัญในภาคการศึกษา กลไกสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสังคม ต้องร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันปรับหรือกระบวนการเรียนรู้ที่ล้ำหลัง ไม่นำหน้าการเปลี่ยนแปลงของโลก “กัตติด กัตจริง และกัตลึก” ในเรื่องเหล่านี้ มหาวิทยาลัยต้องไม่ทำตัวเป็นข้าราชการประจำที่รอคอยคำสั่งจากบนลงล่างอยู่เพียงเท่านั้น สังคมไม่ต้องการกระบวนการเรียนรู้ การเรียน การสอนที่ล้ำหลังอีกต่อไป การศึกษาไทยต้องการการปรับหรือครั้งสำคัญ เพื่อก้าวไปสู่

สังคมใหม่แห่งศตวรรษที่ 21 อย่างแท้จริง

สังคมและวัฒนธรรมมีสภาพเป็นปิรามิด จากฐานกว้างและเข้มแข็ง ไปสู่ชั้นสาระต่างๆ ที่ทรงพลังจากฐานไปสู่ความสูงส่งและแหลมคม จากความมั่นคงไปสู่พลังขับเคลื่อนสังคมและวัฒนธรรม ถ้าระบบสังคม วัฒนธรรม และการศึกษา สามารถสร้างสังคมและผู้คนในสังคมให้มีศักยภาพสูงส่งได้ สังคมนั้นย่อมก้าวไปสู่สังคมแห่งอุดมการณ์ หรือสังคมแห่งเจตจำนงที่เข้มแข็งและตั้งงามได้อย่างแน่นอน สังคมที่จำเป็นต้องปูพื้นฐานชีวิต การดำรงชีวิตและวิถีชีวิต ที่อุดมสมบูรณ์ มีปัจจัยที่เอื้ออำนวยแก่การดำรงชีวิต สภาพการเมือง สังคม ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม การสาธารณสุข สุขภาพพละการันยที่ดี ผู้คนมีวิถีชีวิตที่ตั้งงาม สัมมาชีพ มีความเท่าเทียม เคารพในศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ซึ่งกันและกัน ฐานการดำรงชีวิตและวิถีชีวิตที่มั่นคง เข้มแข็ง ย่อมขับเคลื่อนสังคมและวัฒนธรรมให้ก้าวไปอย่างมีประสิทธิภาพแน่นอน

แผนภาพ 2 ปิรามิดสังคมและวัฒนธรรม (Pyramid of Social and Culture)

ศาสนา คุณธรรม จริยธรรม นับเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นเนื้อหาของผู้คนและชุมชนทุกศาสนาย่อมมุ่งสร้างคุณธรรมจริยธรรมและความดีงามทั้งปวง สร้างความรักความศรัทธาต่อชีวิตผู้คน สิ่งแวดล้อม สร้างปัญญาธรรม สัมคีตธรรม และคารวะธรรมต่อกัน คุณค่าแห่งศาสนาย่อมสร้างสังคมที่สันติสุขและสงบเย็น

ภาษาและวาทกรรม ภาษาเป็นวัฒนธรรมเป็นฐานวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่ง ภาษาเป็นฐานของความรู้ความเข้าใจ ความรักเอื้ออาทรหรือความเกลียดชังก็ได้ ความงดงามความไพเราะที่สะท้อนผ่านทางภาษา วรรณกรรม ความตื่นลึกลับบางทางสติปัญญา ความรู้ ความคิด ที่สะท้อนทางวาทกรรมของคำ ของแต่ละภาษา ภาษาที่เข้มแข็งหรืออ่อนแอ ย่อมสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมที่เข้มแข็งหรืออ่อนแอด้วยเช่นกัน

อัตลักษณ์และตัวตน อัตลักษณ์หรือ “identity” เป็นบุคลิกลักษณะเฉพาะตัวตน ชุมชน สังคม อัตลักษณ์ที่เกิดจากเหตุปัจจัยและบริบทในตัวตน ชุมชน หรือสังคมนั้นๆ อัตลักษณ์ย่อมบอกลักษณะเฉพาะ อัตลักษณ์ของบุคคลย่อมแตกต่างกัน อัตลักษณ์ของชุมชนหรือสังคมมีความแตกต่างหลากหลายละเอียดอ่อน เราจะเชื่อมั่น เราจะดำรงไว้ หรือเราจะสร้างการรวมตัวท่ามกลางความหลากหลายและมีคุณค่าได้อย่างไร

อุดมการณ์ จินตนาการ ความใฝ่ฝัน ยอดปรีชาของสังคมและวัฒนธรรม ทั้งในเชิงอุดมการณ์และเป้าหมาย ย่อมเป็นปัจจัยทาง

“อุดมการณ์ จินตนาการ ความใฝ่ฝัน” ของปัจเจกบุคคล ชุมชน สังคม อุดมการณ์ย่อมเป็นเจตจำนงเชิงคุณค่าสูงสุดของมนุษย์ เราจะสร้างจินตนาการและความใฝ่ฝันให้เกิดขึ้นได้อย่างไร เราจะสร้างพลังร่วม พลังบูรณาการ หรือพลังวัฒนธรรมเชิงอุดมการณ์ จินตนาการ ความใฝ่ฝันแสดงพลังร่วมในการปั้นอุดมการณ์ให้เป็นความจริง เป็นรูปธรรมได้อย่างไร

การมองประชาคมอาเซียนที่มุ่งสร้างความเข้มแข็งในทางสังคมและวัฒนธรรม (ASCC) คงต้องมองประเด็นความหลากหลายของวัฒนธรรมและสังคม ทั้งในกรอบระดับประชาคมอาเซียน ระดับประเทศและกรอบย่อยในความหลากหลายของแต่ละประเทศ แต่ละชุมชนอีกด้วย การผสมผสานที่เหมือนกันเข้าด้วยกันย่อมเป็นเรื่องง่ายตาย การผสมผสานที่แตกต่างหลากหลายเข้าด้วยกันให้เป็น “เอกภาพในความหลากหลาย” (unity in diversity) ย่อมท้าทายกว่า พร้อมกันนั้นเราต้องเชื่อมั่นว่า พลังร่วมในความหลากหลาย (synergy in diversity) ย่อมมีพลังและมีคุณค่าแทบเท่าทวีคูณ ทั้งนี้ความคิดสร้างสรรค์ (creativity) ย่อมเกิดจากการนำสิ่งที่แตกต่างกันมารวมกัน แล้วเกิดสิ่งใหม่หรือก่อเกิดนวัตกรรมขึ้น ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ก่อให้เกิต้น้ำขึ้นและน้ำลง ความพร้อมของกลางวันและความเย็นของกลางคืนก่อให้เกิดลมบกและลมทะเล น้ำและน้ำมันก่อให้เกิดภาพพิมพ์หินและการพิมพ์ออฟเซต กระถินและหอยนางรมสดก่อให้เกิดรสหวานและอร่อย เป็นต้น

องค์กรขับเคลื่อนสังคมและวัฒนธรรม

แน่นอนว่าการก่อเกิดประชาคมอาเซียน จะพัฒนาและบรรลุเป้าหมายสูงสุด หรือล้มเหลว เจือจางขัดแย้งกันหรือไม่อย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับ การได้รับผลหรือคุณค่าตอบแทนเท่าเทียมกัน (win-win) การเห็นคุณค่า การตระหนักรู้ การเอาจริงเอาจัง ท่ามกลางความเป็นกัลยาณมิตร ย่อมนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง นอกจากความ มุ่งมั่น เข้มแข็ง และก้าวเดินไปด้วยกันอย่างมี ประสิทธิภาพแล้ว ภารกิจร่วมในการขับเคลื่อน สังคมและวัฒนธรรมผ่านองค์กรต่างๆ ก็เป็น เรื่องสำคัญมาก

ขอเสนอการขับเคลื่อนความเข้มแข็งทาง สังคมและวัฒนธรรมของประชาคมอาเซียน ผ่าน องค์กรหรือการจัดระบบองค์กรในเบื้องต้น ดังนี้

1. การสร้างองค์กรเพื่อสร้างความร่วมมือ และขับเคลื่อนทางสังคมและวัฒนธรรมใน ประชาคมอาเซียน ซึ่งการจัดตั้งและการบริหารจัดการ องค์กรดังกล่าว ควรเป็นวิสัยทัศน์และ เอาจริงเอาจังเหนือการเมืองของกระทรวง วัฒนธรรม

2. การสร้างองค์กรเพื่อสร้างความร่วมมือ และขับเคลื่อนทางการศึกษา เพื่อให้องค์กร ทางการศึกษาพัฒนาศักยภาพของบุคคลและ สังคม ศักยภาพที่มีจิตสำนึกในพลังร่วมทาง สังคมและวัฒนธรรมซึ่งก็คงหนีไม่พ้นความรับ ผิดชอบของกระทรวงศึกษาธิการ โดยเฉพาะ อย่างยิ่ง การศึกษาในระดับอุดมศึกษา

3. การสร้างองค์กรเพื่อสร้างความร่วมมือ และขับเคลื่อนทางสังคมและวัฒนธรรม ที่มี ความเป็นอิสระมากขึ้น ในระดับองค์กรสาธารณะ

ไม่ว่าจะเป็นมูลนิธิ สมาคม หรือองค์กรสาธารณะ อื่นๆ บริหารจัดการข้ามวัฒนธรรมร่วมกัน

4. การสร้างองค์กรเพื่อสร้างความร่วมมือ และขับเคลื่อนทางสังคมและวัฒนธรรม ใน รูปแบบขององค์กรเครือข่ายเอกชนเพื่อสังคม อาเซียน “ASEAN Corporation Social Responsibility: ASEN CSR”

5. การสร้างกลุ่ม สร้างองค์กรเพื่อ ขับเคลื่อนพัฒนาการของสังคมวัฒนธรรม ศิลปกรรมอาเซียนของศิลปินในสาขาต่างๆ ไม่ ว่าจะเป็นการบริหารจัดการในรูปขององค์กร กลุ่ม หรือศิลปินต่อศิลปิน เป็นการเรียนรู้ซึ่งกัน และกัน สร้างสรรค์ร่วมกัน และนำเสนอต่อ สาธารณะร่วมกัน

การบริหารจัดการองค์กรหรือกลุ่มเพื่อขับเคลื่อนพลังความร่วมมือ พลังทางสังคมและ วัฒนธรรมเพื่อให้สังคมหรือประชาคมสร้างสรรค์ (creative community) เข้มแข็ง ก่อให้เกิด ความร่วมมือ ก่อให้เกิดความรักความศรัทธา สันติสุข และมั่งคั่งถ้วนหน้าตามมา จำเป็นต้อง พัฒนาภาวะผู้นำ ภาวะผู้นำที่ก่อให้เกิดงาน เกิด นวัตกรรม มิใช่เพียงภาวะผู้นำในเชิงวาทกรรม เราต้องสลัดระบบราชการที่ล้าหลัง หวาดกลัว เกียจคร้าน ล่าช้า ทำงานหนักแต่ไม่ได้เนื่องงาน การบริหารจัดการข้ามวัฒนธรรมดังกล่าว ต้องมี วิสัยทัศน์ มีภาวะผู้นำสูง มีจิตสำนึกประชาธิปไตย มีคารวะธรรม และเชื่อมั่นในภราดรภาพท่ามกลาง ความแตกต่างหลากหลาย

ธงผืนใหญ่คือ “ความรักความศรัทธา สันติสุข และความมั่งคั่งถ้วนหน้า” อย่าลืมน คำนวณว่า “ถ้วนหน้า” เป็นอันขาด

กิจกรรมขับเคลื่อนสังคมและวัฒนธรรม

การรวมกันเป็นองค์กรคือ การผสมผสาน ประโยชน์ คือความเป็นกัลยาณมิตร คือการมีเป้าหมายร่วมกัน การเป็น “องค์กร” คือการเป็น คณะ เป็นสหะ สหวิทยาคาร สหวัฒนธรรม เมื่อ องค์กรความรู้ (body of knowledge) เป็นผล จากมรรคหรือการแสวงหาความรู้ที่กว้าง หลาก หลาย และลุ่มลึก ผ่านการกลั่นกรอง วิเคราะห์ สังเคราะห์ จนก่อให้เกิดความรู้ใหม่ที่เข้มข้น เข้มแข็ง เป็นผลึกความรู้ เป็นองค์ความรู้หรือ ความรู้ใหม่ การขับเคลื่อนองค์กรในสังคมหรือ ในระดับอาเซียน ย่อมต้องการพลังร่วม ศรัทธา สติปัญญา กาย-วาจา-ใจที่มีพลัง ให้ก่อให้เกิด ประชาคมที่เข้มแข็ง ก้าวหน้า และเป็นต้นแบบ ทั้งทางด้านความมั่นคง-สังคมและวัฒนธรรม- เศรษฐกิจ องค์กรหนึ่งบนโลกใบนี้ให้จงได้

ความสำเร็จย่อมขึ้นอยู่กับกระบวนการ (process) มรรค (means) ย่อมส่งผ่านไปสู่วิธีผล (end) หรือ นิโรธ กระบวนการที่เข้มแข็งย่อม ก่อปรด้วยกิจกรรมร่วมที่เข้มแข็ง ข้อเสนอแนะ กิจกรรมร่วมเพื่อช่วยกันขับเคลื่อนสังคมและ วัฒนธรรมอาเซียน มีดังนี้

1. การแสวงหาความรู้และการค้นคว้า วิจัยร่วมกัน ความรู้ความเข้าใจข้ามวัฒนธรรม ความรู้ความเข้าใจเชิงประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม วิธีชีวิตของกันและกัน อาจเลยไปถึงทางด้าน ความมั่นคง และเศรษฐกิจ การรู้เขารู้เรา ก่อให้ เกิดความเคารพกันนับถือซึ่งกันและกัน การ ใต้ใจซึ่งกันและกันยอมได้ทุกสิ่งทุกอย่าง

2. โครงการแลกเปลี่ยนข้ามวัฒนธรรม ไม่ ว่าจะเป็นทางการค้นคว้าวิจัย การพัฒนา

ทางด้านสังคม วัฒนธรรม ศิลปกรรม ศาสนา การศึกษา วิชาชีพต่างๆ ทั้งในระดับการเมือง นักวิชาการ บุคลากรในแต่ละวิชาชีพ นักเรียน นิสิตนักศึกษา การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความรัก ความผูกพัน และอีกมากมายหลายสิ่งหลาย อย่างจะตามมา

3. กิจกรรมศิลปกรรมร่วม ไม่ว่าจะเป็ นทางด้านศิลปะการแสดง ดนตรี ทัศนศิลป์ ศิลปะหัตถกรรม วรรณกรรม สามารถทำงาน ร่วมกัน นิทรรศการทัศนศิลป์ร่วมกัน การแสดง ร่วมกัน แสดงดนตรีร่วมกัน เป็นต้น กิจกรรม เหล่านี้ย่อมเป็นกระบวนการที่สำคัญ ในการ สร้างความตระหนักรู้ ความซาบซึ้งข้ามวัฒนธรรม ข้ามศิลปกรรม

4. การสร้างศูนย์กลางการนำเสนอ ศิลปกรรมร่วมกัน ข้ามวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็ นโรงละคร มิวสิคฮอลล์ พิพิธภัณฑ์ แกลเลอรี และ แหล่งเรียนรู้ต่างๆ เพื่อสะท้อนความหลากหลาย ความแตกต่าง สะท้อนตัวตนและจิตวิญญาณ ของแต่ละสังคม แต่ละชุมชน แต่ละเผ่าพันธุ์นั้น

5. การประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการ (workshop) ของศิลปิน นักสร้างสรรค์ นักนวัตกรรมทั้งหลาย ทั้งด้านศิลปะและศาสตร์ อาจเลยไปถึงทางด้านเทคโนโลยี วิศวกรรมศาสตร์ เกษตรศาสตร์ การประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการ จะสร้างพลัง การทำงาน ร่วม กัน อย่างมี ประสิทธิภาพ

6. การดำเนินการเผยแพร่ความเป็นสังคม วัฒนธรรม ศิลปกรรมอาเซียน ทั้งสื่อสารมวลชน สื่อเก่าหรือสื่อไซเบอร์ สื่อเสมือนที่ทรงพลังนำ จะก่อให้เกิด การนิทรรศการ การแสดง พิพิธภัณฑ์

แกลเลอรี แหล่งเรียนรู้ ในโลกเสมือนหรือโลกออนไลน์อย่างมีประสิทธิภาพในอนาคต

7. การสร้างแรงจูงใจข้ามวัฒนธรรม อาจเป็นการชื่นชมยกย่อง การให้เกียรติ การให้ทุน การให้รางวัล การดำเนินการในโลกเสมือนหรือโลกไซเบอร์ ย่อมร่วมยุคร่วมสมัยมากที่สุด เช่น Webby Awards ออนไลน์ เป็นต้น

8. การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (cultural tourism) ข้ามวัฒนธรรม ข้ามชุมชน รวมทั้งการจัดสรรกลุ่มบุคคลข้ามวัฒนธรรมในประชาคมอาเซียน เดินทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมร่วมกัน ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวย่อมเกิดขึ้นได้ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน

จากข้อเสนอแนะข้างต้นนี้ เป็นเพียงการสร้างพลังขับเคลื่อน ความเป็นประชาคมอาเซียนในระดับพื้นฐาน พื้นฐานในการวางรากที่เข้มแข็ง เพื่อต่อยอดไปสู่ความมั่นคงของประชาคมอาเซียน (APSC) และเศรษฐกิจของประชาคมอาเซียน (AEC) ซึ่งก็เชื่อมั่นได้ว่าภารกิจทางด้านความมั่นคงและทางด้านเศรษฐกิจก็ย่อมพัฒนาองค์กรและกิจการที่หลากหลาย เพื่อสร้างความเข้มแข็งในเสาหลักของตนเอง และส่งผลสะท้อนสู่เสาหลักสังคมและวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน

วิจัยเพื่อศักยภาพของประชาคมอาเซียน

สังคมแห่งการเรียนรู้ (learning society) ต้องแสวงหาความรู้และสร้างความรู้ทุกกลมหายใจเข้าออก พลังของความรู้จะก่อให้เกิดพลังขับเคลื่อนสังคม ทุกด้าน ทุกมิติ การค้นคว้าวิจัยย่อมเป็นกลไกสำคัญสำหรับการสร้างความรู้

องค์ความรู้ สังคมแห่งการเรียนรู้

“การศึกษาค้นคว้า” เป็นคำที่กว้าง ซึ่งการวิจัยหรือ “research” เป็นระบบหรือกระบวนการหนึ่ง ที่มุ่งพัฒนาความรู้และองค์ความรู้ ด้วยกระบวนการและระเบียบวิธีการวิจัย ที่เป็นเชิงวิทยาศาสตร์ เป็นเหตุเป็นผลเป็นตรรกะตามสมควร การค้นหาความรู้ที่มีอยู่แล้ว การแสวงหาความรู้ใหม่ การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ การจัดหมวดหมู่ความรู้ การนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ นำไปสร้างสรรค์นวัตกรรม การอภิปรายผลและการนำเสนอความรู้ใหม่ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ระบบและกระบวนการเหล่านี้ ย่อมเป็นคุณอย่างยิ่งในทุกศาสตร์ ทุกสังคม ทุกกาลเทศะ ส่วนการวิจัยจะเปิดกว้างเพื่อกระบวนการศึกษาค้นคว้าอื่นๆ ย่อมเป็นไปได้

กล่าวเฉพาะการวิจัย การวิจัยทุกรูปแบบทุกกระบวนการ ทุกสาขาวิชา ย่อมนำมาใช้หรือประยุกต์ใช้ได้ดียิ่ง นอกจากการวิจัยในสังคมในชุมชน ในพื้นที่รัฐชาติ พื้นที่วัฒนธรรม ที่ดำเนินการสืบเนื่องกันมาในอดีต ย่อมเป็นคุณในการนำมาสร้างความเข้มแข็งในประชาคมอาเซียน การนำมาใช้ การประยุกต์ใช้ หรือการนำมาพัฒนาต่อยอดในเชิงวิจัย ย่อมเป็นประโยชน์ทั้งสิ้น

ถ้าพิจารณาการวิจัยในกรอบของศาสตร์ที่จะเป็นคุณต่อประชาคมอาเซียนทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ก็อาจจะเป็นการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ วัฒนธรรม ศิลปกรรม ศาสนธรรมหรือจะแยกย่อยอย่างไรก็ย่อมได้ ถ้าพิจารณาในบทบาทการวิจัยของสภาวิจัยแห่งชาติ

สาขาปรัชญา ซึ่งตีความสาขาปรัชญาเป็นการวิจัยทางด้านมนุษยศาสตร์ ที่ครอบคลุมทั้งด้านศาสนา ปรัชญา ภาษา สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ประวัติศาสตร์ เพียงเฉพาะศิลปกรรมก็ครอบคลุมถึงดนตรี ศิลปะการแสดง วรรณกรรม เป็นต้น การแบ่งศาสตร์เป็นกรอบสาขาวิชา ย่อมขึ้นอยู่กับความเชื่อ ความรู้ความเข้าใจ ประสบการณ์ที่แตกต่างกัน

เมื่อศาสตร์ทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เกี่ยวข้องกับชีวิตและความรู้สึกนึกคิดของผู้คนในบริบท ในกาลเทศะ และในเงื่อนไขที่แตกต่างกัน การวิจัยทางด้านนี้จึงจำเป็นต้องมอง ต้องพิจารณา ต้องอภิปรายทั้งในเชิงรูปธรรมที่เป็นเชิงวิทยาศาสตร์ (scientific approach) และในทางนามธรรมที่เป็นเชิงปรัชญา (philosophical approach) เชื่อมโยงกับจิตวิญญาณ ความดีงาม จิตวิทยา อารมณ์ความรู้สึก-โลก-โอรธ-หลง สุข-ทุกข์ ของความเป็นมนุษย์ด้วยเช่นกัน

การกล่าวถึงการวิจัย อาจพิจารณาในตัวศาสตร์ พิจารณาในกระบวนการวิจัยที่เรียนรู้พัฒนา และดำเนินการมายาวนาน มีความหลากหลายพอสมควร แต่การกล่าวถึงการวิจัยพื้นฐาน (basic research) ที่มุ่งสร้างพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ การวางรากฐานศาสตร์ให้เข้มแข็ง การวิจัยประยุกต์ (applied research) เพื่อประยุกต์ตัวความรู้ไปใช้งาน การแยกวิจัยออกเป็น การวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) และการวิจัยเชิงปริมาณ (quantitative research) เลยไปถึงการพิจารณาการวิจัยอีกแนวทางหนึ่ง ที่เป็นการวิจัยข้ามวัฒนธรรม (cross-cultural

research) การวิจัยและพัฒนา (research and development) หรือการวิจัยระยะยาว (longitudinal research) ย่อมพิจารณานำมาดำเนินการ เพื่อสร้างศักยภาพหรือสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาคมอาเซียนได้ทั้งสิ้น

ในที่นี้จะขอกกล่าวเฉพาะการวิจัยข้ามวัฒนธรรมและการวิจัยและพัฒนา (R & D) เพื่อประกอบการพิจารณาเท่านั้น

การนำ **การวิจัยข้ามวัฒนธรรม** มาพิจารณาในเบื้องต้น เนื่องด้วยประชาคมอาเซียนเป็นประชาคมที่บูรณาการสังคมและวัฒนธรรมที่หลากหลาย นำความแตกต่างมาสร้างเป็นประชาคม ต่างกันทั้งเชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี การเมือง การปกครอง การวิจัยข้ามวัฒนธรรมที่มีคุณภาพ เชื่อมมั่นในประวัติศาสตร์ เกียรติและศักดิ์ศรีที่แตกต่างกัน ครอบคลุมประเด็นในมิติต่างๆ กัน จะด้วยกระบวนการเปรียบเทียบ (comparative studies) หรือไม่ก็ตามย่อมเป็นคุณูปการแก่ศักยภาพและความเข้มแข็งของประชาคมอาเซียนอย่างแท้จริง

การวิจัยและพัฒนา การแสวงหาความรู้ การสร้างองค์ความรู้ เพื่อนำความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นมา “พัฒนา” ให้เป็นรูปธรรม พัฒนาให้เป็นผลงาน เป็นนวัตกรรมในสภาวะการณ์ปัจจุบัน โดยมุ่งให้การวิจัยส่งผลกระทบต่อสังคม (social impact) อย่างสำคัญยิ่ง ส่วนการพัฒนาหรือ “development” จะเป็นคุณแก่ APSC, ASSC หรือ AEC ย่อมขึ้นอยู่กับว่าเราจะนำการวิจัยและพัฒนา ไปสร้างความเข้มแข็งทางด้านใด เป็นประการสำคัญ

เมื่อกล่าวถึงการวิจัยและพัฒนาเพื่อพัฒนาศักยภาพทางด้านศิลปกรรม (research and development for art potentiality) เราอาจเรียกขาน art and development เป็น “research and art creativity” หรือไม่อย่างไรก็ตาม การแสวงหาความรู้ การบูรณาการความรู้เดิม การสังเคราะห์ความรู้ การสร้างความรู้ใหม่ แล้วประยุกต์ความรู้ใหม่นั้น ส่งผลหรือพัฒนาไปเป็นคุณแก่การสร้างสรรคศิลปกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือประเด็นใดประเด็นหนึ่ง

ด้วยศิลปกรรมทุกสาขานั้น ใครก็สร้างสรรค์ได้ ดีหรือไม่เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ศิลปกรรมย่อมแสดงปรากฏการณ์ทางสติปัญญาของมนุษย์ที่มากหรือน้อยแตกต่างกันไป แสดงความลุ่มลึกแตกต่างกัน แสดงความงามในแง่มุมที่แตกต่างกัน แม้แต่ “จิตวิญญาณ” ก็มีใช้ความว่างเปล่า จิตวิญญาณเป็นเรื่องของความเป็นมนุษย์ เรื่องของการสั่งสมสติปัญญา เรื่องของผลึกประสบการณ์ ศรัทธาและความเชื่อต่างๆ การวิจัยเพื่อพัฒนาศักยภาพทางด้านศิลปกรรม จึงเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะผลักดันให้ศาสตร์ทางด้านศิลปกรรมศาสตร์ และการสร้างสรรค์ศิลปกรรมทุกสาขา พัฒนาก้าวไกลต่อไปอย่างมีแก่นสารและมีสติปัญญา

ท้ายที่สุด ขอเชิญชวนสมาชิกประชาคมอาเซียน เชื่อมมั่นและประพฤติปฏิบัติตน โดยน้อมนำพุทธธรรม ฆราวาสธรรม ธรรมะแห่งสันติสุข ที่จะร่วมสร้างความสันติสุขและพลังความร่วมมือของผู้คนในประชาคมอาเซียนอย่างสำคัญยิ่ง ด้วยความเชื่อที่ว่า ทุกแก่นศาสนาย่อมปรารถนาที่จะเห็นสันติสุขและความ

รักความศรัทธาต่อกันบนโลกใบนี้ แก่นธรรมย่อมอยู่นอกเหนือพิธีกรรม ที่เราสามารถน้อมนำข้ามความแตกต่างทางศาสนาได้ ฆราวาสธรรมที่จะร่วมสร้างความรักความผูกพัน สันติสุข และความเจริญรุ่งเรืองก้าวไกล ให้กับชาวประชาคมอาเซียน

ลัจจะ ดำรงมั่นในความจริง ซื่อตรง
ซื่อสัตย์ต่อกัน

ทมะ ฝึกตน เรียนรู้ ปรับตัว ให้ดีงาม
และเจริญก้าวหน้า

ขันติ อุดทน จริงจัง ขยันหมั่นเพียร
ไม่หวั่นไหวใดใด

จาคะ ใจกว้าง เกื้อกูล เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
และเป็นผู้ให้

**แล้วประชาคมอาเซียนจักเจริญก้าวหน้า
ไกลอย่างแน่นอน**

เอกสารอ้างอิง

กรมอาเซียน กระทรวงการต่างประเทศ. (2552).

บันทึกการเดินทางอาเซียน (พิมพ์ครั้งที่ 1).

กรุงเทพฯ: กระทรวงการต่างประเทศ.

กรมอาเซียน กระทรวงการต่างประเทศ. (2555)

แผนงานการจัดตั้งประชาคมอาเซียน

(3 เสา) (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ:

กระทรวงการต่างประเทศ. สืบค้นจาก

<http://www.mfa.go.th/asean/contents/files/asean-media-center-20121204-141001-878680.pdf>

กรมเศรษฐกิจระหว่างประเทศ กระทรวงการ

ต่างประเทศ. (2555). *สรุปผลการจัดประชุม*

World Economic Forum on East Asia

ครั้งที่ 21 ที่ประเทศไทย. สืบค้นจาก

<http://www.mfa.go.th/business/th/customize/24538-สรุปผลการจัดการประชุม-World-Economic-Forum-on-East-As.html>

มณฑิรา ตาเมือง. (2555). *ภาษา สังคมและ*

วัฒนธรรม: จุดร่วม จุดต่างของประเทศใน

กลุ่มอาเซียน (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ:

การพิมพ์ดอกทศอม.

ศิรินันท์ กิตติสุขสถิต. (2555). *การเข้าสู่*

ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน ในปี 2558:

ความพร้อมของแรงงานไทย?. ประชากร

และการพัฒนา, 32(4). สืบค้นจาก

<http://www.popterms.mahidol.ac.th/newsletter/showarticle.php?articleid=286>